

ESKİ ÇAĞ'DA İSTANBUL MEZAR TAŞLARI

OĞUZ TEKİN*

İnsanoğlunu ölüme götüren nedenler farklı olsa da, ölüm sonrası gerçekleştirilen uygulamalar ve cenaze törenlerinde pek az değişiklik gözlenmektedir. Günümüzde olduğu gibi, Antik Çağ'da da ölen kişinin cenaze işleri ve töreni, ailesinin sorumluluğundaydı; aile, akraba ve yakın arkadaşların bulunmadığı koşullarda mahallî idarenin yetkilisi devreye girerdi. Ölünün defnedilmesi için gerekli hazırlıklar (*prothesis*) ölümden bir gün sonra ya aile üyeleri ya da birinci derece akrabalar arasında bulunan yaşlı kadınlar tarafından yapılırdı. Kadınlar önce ölüyü yıkarlar, yağ sürerlerdi; daha sonra ölü, baş açıkta kalacak şekilde büyükçe bir kefene sarılarak, üzerinde battaniyenin serili olduğu bir sedir veya kline üzerine konur ve üzeri örtülürdü. Başının altına bir yastık konarak baş desteklenirdi. Ayrıca, ağzın açık kalmasını önlemek için çene bağlanırdı. Kefenin üzeri çiçekler, kurdeleler ve takılarla süslenirdi. Ölen kişinin evindeki ya da mezar başındaki yas töreninde, ölenin yakınları olan erkekler sağ ellerini yukarıya kaldırarak saygı duruşunda bulunurlarken, kadınlar bir yandan ağlar, diğer yandan saç başlarını yolar ve göğüslerine vurarak dövünürlerdi (ağıt yakma). Ertesi gün ölü, evden alınıp mezarlığa götürülür ve törenle defnedilirdi. Tören sırasında kurban kesilir ve mezara hediyeler bırakılırdı. Ölünün ağzına ya da eline sikke (para) yerleştirilmesi de bilinen bir uygulamadır. Böylece ölen kişi, kendisini "Ölüler Diyarı"na

* İstanbul Üniversitesi

1- Cenaze şöleni konulu mezar taşı (MÖ I-MS I. yüzyıllar) (İstanbul Arkeoloji Müzesi)

götürecek olan sandalcıya (Kharon) ücretini ödeyebilecekti. Mezar başındaki törenden sonra ölü evine dönülür, akraba ve dostlarla bir araya gelinerek yemek yenirdi. Antik Çağ'da ölümler, mezara ya doğrudan gömülürdü ya da yakıldıktan sonra külleri bir kabın içine konularak gömü işlemi gerçekleştirilirdi. Önceleri toprağa kazılan basit çukurlara yapılan gömüler, zamanla lahit türü

sandukalara, hatta anıtsal mezarlara yapılmaya başlandı. Kuşkusuz bu tür uygulamalar, ölen kişinin ailesinin ekonomik durumuyla ve toplum içindeki statüsüyle doğru orantılıydı.

Byzantion'da, cenazenin defnedilmesi işinin ya doğrudan toprağa gömülerek üzerinin taş ve kiremit blokla kapatılması ya pithos denen büyük küp içine gömme şeklinde olabileceğini veya günümüze

2- Apollonios kızı Olympias ile Lykourgas kızı Kleo'ya ait mezar taşı (Hellenistik Dönem, MÖ II. yüzyıl) (İstanbul Arkeoloji Müzesi)

en fazla ulaştığı şekilde lahitlerle yapıldığını söyleyebiliriz. Ölü, dikdörtgen bir sanduka formundaki mermer lahdin içine konduktan sonra üzeri yine mermerden bir kapakla örtülüyordu. Kapak, genellikle her iki kısa tarafı üçgen alınlıklı olup semerdam bir forma sahipti. Lahdin içine tek bir gömü yapılacağı gibi, aile lahdi olanlarda birkaç gömü de yapılıyordu. Ancak, lahit yaptıracak parası olmayan fakir kişiler, kaçak olarak başkasının lahdine de gömülebiliyordu; tespit edildiğinde kaçak gömülen kişinin yakınlarına ceza veriliyordu. Bunu önlemek için asıl mezar sahipleri, lahdin üzerine “kaçak gömü yapacak olanların tanrının lanetine uğrayacağını” belirten bir beddua cümlesi veya para cezasına çarptırılacaklarını belirten bir yazı koyarlardı. İstanbul'un Vezneciler semtinde bulunan ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen bir lahdin üzerinde “... lahdin içine bir

başka gömü yapıldığı takdirde bunu yapan kişinin kente 2.500 denarius para cezası ödeyeceği” yazılıdır.

Byzantion'un en erken yerleşimi bugünkü Ayasofya ve Topkapı Sarayı'nın bulunduğu alan olduğuna göre, kentin mezarlığı bu alanın hemen dışında bir yerde olmalıydı. Ancak kent, zamanla genişlediğinden, özellikle Roma İmparatorluğu Dönemi'nde Eminönü ve Fatih'e doğru yayıldığından, kentin Roma İmparatorluk Dönemi öncesi mezarlığı da bu genişleyen iskân mahallinin altında kalmış olmalıydı. Yapılan arkeolojik araştırmalar ve kazılar, Roma İmparatorluk Dönemi öncesi (yani Arkaik, Klasik ve Hellenistik dönemlerde) Byzantion kentinin mezarlığının Ayasofya'dan başlayıp batıya (Beyazıt yönüne) doğru yayıldığını göstermektedir. Kentin; doğu, kuzey ve güneyi denizle çevrili olduğundan mezarlığın bu yönlerde doğru yayılması zaten

pek mümkün görünmemektedir. Ancak yine de, Sirkeci-Eminönü yönüne doğru kayda değer bir alan bulunduğundan, bu mevkide de münferit gömülerin yapılmış olduğu (ve küçük çaplı mezarlıkların olduğu) söylenebilir; nitekim buluntular da bunu doğrulamaktadır. Kuşkusuz, bir antik kentin sadece akropol ve şehir merkezi (*asty*) ile sınırlı olmadığı, kırsal kesimini (*khora*) ve köylerini (*kome*) de kapsayabileceği, böylece Byzantion kentinin de egemenlik alanı (*territorium*) içinde farklı yerlere dağılmış daha ufak çapta mezarlıklar bulunabileceği de göz önünde tutulmalıdır. Mezarlara ait buluntuların bugünkü Çemberlitaş, Beyazıt ve Laleli semtlerinde yoğun olması, Roma İmparatorluk Dönemi öncesi Byzantion mezarlığının (nekropol) bu mevkide olduğunu kuvvetle işaret etmektedir. 1946-1952 yılları arasında İstanbul Üniversitesi'nin

Fen ve Edebiyat fakülteleri binalarının temel kazıları sırasında da antik Byzantion mezarlığına ait çok miktarda buluntuya rastlanılmıştı. Ancak mezarlara ilişkin buluntuların, münferit de olsa, Beyazıt'tan Süleymaniye'ye doğru da yayıldığı gözlenmektedir. Bu arada şunu da vurgulamalıyız ki ele geçen mezar buluntuları (lahitler, steller, mezar hediyeleri) söz konusu mezarlığın sadece Klasik ve Hellenistik Dönem ile sınırlı olmadığını, Roma İmparatorluk Dönemi'ni de yansıttığını, diğer bir deyişle MÖ IV. yüzyıldan MS III. yüzyıla kadar tarihlenen mezarların söz konusu olduğunu göstermiştir. Hatta, münferit de olsa, bu alanda MS IV ve V. yüzyıllara tarihlenen mezar buluntuları da vardır. Kuşkusuz buluntuların bu karışık durumu, uzun zaman diliminde aynı mezara tekrar gömü yapılmasıyla veya lahit ve mezar taşı (stel) gibi malzemelerin başka yerden getirilip devşirme olarak kullanılmış olmasıyla da açıklanabilir. Ancak, Geç Roma ve Erken Bizans mezarlarının (IV.-VI. yüzyıllar) yine batıya doğru olmak kaydıyla Fındıkzade-Topkapı arasında münferit olarak ele geçtiğini ve bugün nispeten ayakta olan II. Theodosios surlarının dışında devam ettiğini söyleyebiliriz.

Byzantion mezarlığına ait lahit ve stellerin esas olarak Marmara Adası'ndan (Prokonnesos) sağlanan mermerden yapılmış oldukları anlaşılmıştır. Byzantion stelleri üzerine bir doktora tezi hazırlayan Nezhir Fıratlı'nın 215 stel (+ 9 lahit) üzerinde yaptığı çalışma 1964 yılında yayımlanmıştı. Fıratlı, MÖ IV. yüzyıldan MS V. yüzyıla kadar geniş bir zaman dilimine tarihlenen stellerin, büyük bir bölümünün MÖ II. yüzyıl ila MS I. yüzyıl arasında ait olduğunu, MS II. yüzyıla ait az sayıda stel ele geçtiğini, MS III. yüzyılda

3- Evli bir çiftin mezar taşı. Kitabede "50 yaşındaki Komeniskos ile karısı Kale'ye aittir" yazısı vardır (Hellenistik Dönem, MÖ I-MS I. yüzyıllar) (İstanbul Arkeoloji Müzesi)

ise stel sayısında artış gözlemlendiğini vurgulamaktadır. Byzantion mezar stelleri, genellikle bir yapı cephesini temsil eder formda dikdörtgen bir taş bloğu olarak yapılmışlardır; özellikle tepe kısımları bir yapı (örn. tapınak) alınlığına benzetilmiş olup bir kısmında; tepede ve köşelerde akroter bulunmaktadır. Stellerin sadece ön kısmı işlenmiş olup arkaları ve yanları işlenmemiştir. Stel üzerindeki tasvir veya sahne ile yazı (kitabe), stelin ön tarafında bulunurdu. Fıratlı'nın tespitine göre, steller arasında "cenaze ziyafeti" tasvirli olanlar en büyük grubu oluşturmaktadır. Cenaze ziyafeti sahnesi, klinede yarı uzanmış bir erkek, karşısında sandalyede oturan bir kadın, ufak bir ziyafet masası ile daha küçük boyda resmedilmiş ve ev kölesi olarak tanımlanan hizmetçi veya hizmetçilerden

4- "Markus oğlu Markus Venuleius" yazılı mezar taşı (Hellenistik Dönem, MÖ II-MS I. yüzyıllar) (İstanbul Arkeoloji Müzesi)

oluşmaktadır. Hizmetçi veya uşaklar, toplumdaki statüleri gereği kabartmalarda diğer figürlerden daha küçük resmedilmişlerdir. Byzantion stellerinde dikkati çeken nokta, klinede uzanan erkeğin ileriye doğru uzattığı sağ elinde bir çelenk tutmasıdır. Cenaze ziyafeti kompozisyonu dışında ayakta veya oturan tekli, ikili, üçlü kadın veya erkek figürlü kompozisyonlar da stellerde sıkça resmedilmiştir. Ayakta veya oturmuş tasvir edilen erkeklerin hemen hepsi toga veya tunik; kadınlar ise khiton ve himation giyimlidir. Bütün stellerde dikkati çeken bir başka nokta, iffet ve dinî nedenlerden dolayı kadınların başlarının örtülü olmasıdır. Ancak, başın tamamen kapalı olduğu örnekler yoktur; hemen hepsinde alnın yukarısındaki saçlar açıkta bırakılmıştır. İkili veya üçlü gruplar bazen tokalaşma

pozisyonunda tasvir edilmişlerdir. İster erkek olsun ister kadın, bu sahnelerde yer alan figürlerin ölüyü temsil ettiği muhakkaktır; yani ölen kişiler stellere resmedilmiştir. Ancak bazı durumlarda, stelin daha önceden yaptırılmış olması veya figürlerden birinin henüz hayatta olması da mümkündür. Stellerde insan figürlerinin yanı sıra, çeşitli eşyalar da resmedilmiştir. Bu eşyalar; ölünün cinsiyetine, yaşına ve mesleğine göre farklılık göstermektedir. Örneğin, kadınların yanında daha çok yün sepeti, ayna, tarak, mücevher çekmecesini, koku şişesi, yelpaze gibi daha ziyade kadınlara özgü eşyalar yer alırken, erkeklerin yanında ise rulo hâlinde (açık veya kapalı) kitap ve defter, kalem, kalem kutusu ve mürekkep hokkası bulunur. Erkeğin asker veya savaşçı bir kimliği varsa ya da bunlar öne çıkartılmak isteniyorsa o zaman kılıç, mızrak, kalkan, miğfer gibi savaşla ilgili eşyalar resmedilmiştir. Stellerde resmedilmiş diğer motifler arasında; çelenk, hurma dalı, *strigilis*, *kerykeion*, meşale, kuş, köpek, üzüm salkımı, ağaç sayılabilir.

Nezih Fıratlı ve Louis Robert'in Byzantion stelleri üzerine yaptığı çalışmadan; ölen kişinin adı, baba adı, mesleği gibi bilgiler edinmek mümkün olup stellerin Byzantion'un toplumsal yapısına da ışık tuttuğu söylenebilir. Mezar taşlarına göre, Byzantion ve çevresinde ölen bazı kişilerin adları şöyledir: Erkekler: Damafon, Menon, Thrason, Kefalion, Dionysios, Simos, Theufanes, Matris, Apollas, Monimos, Eupalinos, Diogenes, Kallistratos, Theodotos, Meniskos, Metrodoros, Theofilos, Andronikos, Papas, Aretes, Zotikhos, Epafroditos. Kadınlar: Kleo, Matro, Khoirina, Fila, Parmeniska, Ionia, Epiktetis, Stratonike, Aristoboula, Theoboula, Anaksila, Khema, Trifosa, Mammia, Kallo, Apphia, Lala, Tatis, Mousa, Eia.

5- Unkapanı'nda bulunan Byzantion üst sınıfına mensup Lollia Salvia'nın mezar taşı (Hellenistik Dönem, MÖ I-II. yüzyıllar) (İstanbul Arkeoloji Müzesi)

Steller üzerinde ölen kişilerin bazen yaşları da yer almaktadır. Örneğin, Demetrios adlı bir erkeğin 80, Theoboula adlı bir kadının 75, Eia adlı bir kız çocuğun 13, Epafroditos adlı bir erkek çocuğun da 4 yaşında öldüğü anlaşılmaktadır. Beyazıt'ta bulunan ve MS III. yüzyıla tarihlenen bir aile lahdi üzerindeki yazıt şöyledir: "Dion'un oğlu Aleksandros 65 yıl yaşadı, kızı Aleksandreia 18 yıl yaşadı, onun bebeği Aleksandros 6 ay yaşadı."

Steller üzerindeki yazılar, formül şeklinde belirli cümlelerden ibarettir; ancak bunların hepsi aynı stel üzerinde bulunmayabilir. Steller şu bilgileri içermektedir: (a) Ölen kişinin adı (baba adıyla birlikte); (b) steli diktiren kişinin adı; (c) ölen kişinin kaç yıl yaşadığının belirtilmesi; (d) yazının sonunda "elveda" veya "hayattan göçüp gidildiğini" belirten bir sözcük.

Yukarıda bahsedilen sivil kişilere ait stellerin yanı sıra, İstanbul'un Beyazıt semtinde yürütülen inşaat faaliyetleri sırasında Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen

Romalı lejyon askerlerine ait bazı steller de ele geçmiştir. Steller üzerindeki askerler ayakta, asker kıyafetli ve yanlarında silahlarıyla birlikte tasvir edilmişlerdir. Bir stel ise İngiltere Konsoloslugu bahçesinde bulunmuştur.

Başka yayınlarda yer almayan ve çok nadir olduğu anlaşılan bir stel de Saraçhane'deki Aziz Polyeuktos Kilisesi kazısında ele geçmiştir. Bir gladyatöre ait olduğu anlaşılan stelin ön tarafında sağa doğru ilerleyen bir gladyatör ile hemen alt kısımda gladyatörün hangi kategoriden olduğunu işaret eden yazı vardır. Stel, Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait olmalıdır.